

RECOL·LECTAR I CONSERVAR

Guia de bones pràctiques per a la
recol·lecció sostenible en el mosaic agroforestal

PAISATGES
COOPERATIUS

Els textos i les imatges d'aquest llibre es distribueixen sota una Llicència Creative Commons, en la modalitat de Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades.

Tetxos:

Els Corremarges SCCL

Maquetació, disseny i fotografies:

Xtrategics

1a Edició: Juny de 2022

2a Edició: Desembre de 2022

HO IMPULSA:

PROMOU I FINANÇA:

Generalitat de Catalunya
Departament d'Empresa i Treball

ÍNDEX

1.

El perquè d'aquesta guia	4
--------------------------	---

2.

Bones pràctiques de recol·lecció	6
Què és la recol·lecció sostenible?	6
Les conseqüències de la recol·lecció abusiva	7
Regles bàsiques del bon recol·lector	8

3.

La recol·lecció com a sector productiu	9
Criteris internacionals de recol·lecció sostenible	9
Apunts legals sobre recol·lecció professional	10
Definir els espais de recol·lecció	11
Dimensionar i planificar la recol·lecció	12

4.

Reciprocitat i custòdia del territori	13
Practicar la reciprocitat per millorar el nostre entorn	13
Què és la custòdia del territori?	15
Passes a seguir	16

5.

Cooperar a tres bandes per conservar el mosaic agroforestal	18
Accions de millora del mosaic agroforestal	18
Planificar les actuacions de millora	20

6.

Recursos	
Entitats de referència que ens poden ajudar	21
Bibliografia	22

1. El perquè d'aquesta guia

Segons l'informe *Estat de la natura a Catalunya al 2020*, els boscos i matollars han perdut un 12% de biodiversitat en els darrers 18 anys, mentre que als espais agraris i els prats n'ha desaparegut el 34%. Es parla molt de la crisi climàtica i sembla que tothom té clar que s'ha d'actuar urgentment per frenar l'escalfament global. Malauradament la crisi ecològica que vivim actualment té una segona pota que sovint oblidem: l'extinció massiva d'espècies i la pèrdua general de biodiversitat que, també a casa nostra, ens obliga a emprendre mesures urgents per a revertir, o al menys intentar mitigar, la tendència actual.

La pèrdua de biodiversitat va lligada a canvis molt profunds en la manera com percebem i gestionem el nostre paisatge més proper. En agricultura, ramaderia i gestió de boscos massa sovint es busca la productivitat i el benefici a curt termini, sense tenir en compte la sostenibilitat ambiental, la generació d'un treball digne i de qualitat, els valors estètics o culturals. Paral·lelament, la urbanització i la industrialització han ocupat molts terrenys i el despoblament ha provocat la no-gestió i l'abandonament de molts espais.

La desconexió de la natura i els seus cicles és cada cop més gran. En les

darreres dècades hem perdut una gran part dels coneixements que les generacions passades tenien sobre el paisatge que les envoltava. Elles sabien aconseguir gairebé tot el que necessitaven de l'entorn més proper. Segurament, recuperar aquests coneixements tot allunyant-nos de les pràctiques extractivistes del sistema capitalista, ens pot servir per imaginar noves maneres de relacionar-nos amb la natura, ara que ens adonem dels límits del model actual.

En els darrers anys també està creixent una nova tendència, protagonitzada per pageses, productores i artesanes, que volen conciliar la producció agrària i ramadera amb la conservació dels valors naturals i culturals del paisatge. Moltes consumidores són cada cop més conscients i busquen productes ecològics, de proximitat i de qualitat. Els usos populars de la flora – plantes remeieres, comestibles, per a l'artesanía, plantes tèxtils i tintoreres – també sembla que tornen a despertar l'interès de molta gent.

En aquest moviment han aparegut diversos projectes productius que contempen la recol·lecció com a font de matèries primeres. L'aprofitament dels recursos silvestres pot ser una eina real per

dinamitzar les zones rurals empobrides i despoblades. És una font de recursos endògens i renovables que pot generar llocs de treball i fixar població als territoris. És una eina que permet empoderar les comunitats rurals perquè es basa en la recuperació i posada en valor dels coneixements locals, el paisatge, el patrimoni natural i cultural. Permet vincular la producció amb el turisme o les activitats pedagògiques i divulgatives i, ben realitzada, preserva la biodiversitat i els recursos naturals de l'entorn.

Per aconseguir aquests resultats beneficiosos, la recol·lecció s'ha de fer de manera conscient. L'ésser humà és depredador i sobren els exemples de males praxis i d'explotació de la natura. El nostre paisatge de mosaic agroforestal, tot i tenir un gran potencial de recursos silvestres, té unes característiques que en dificulten el seu aprofitament: estructura de la propietat de la terra, cohabitació amb activitats productives no sempre innòcues, contaminacions d'origens diversos, fragmentació i fragilització dels hàbitats, etc.

Per fer front a aquests problemes i partint de la nostra pròpia experiència, hem ideat aquesta guia de bones pràctiques per a fomentar la recol·lecció sostenible en espais de mosaic agroforestal. Hi presentem una metodologia possible basada en la custòdia del territori i les relacions de cooperació entre diferents agents: recol·lectores, productores, pageses, artesanes, treballant conjuntament amb la natura, practicant la reciprocitat i el respecte mutu.

La guia va adreçada a totes aquelles persones i projectes que busquen obtenir recursos de la natura, però que ho volen fer de manera respectuosa i segura. S'hi presenten un seguit d'eines jurídiques, reculls de bones pràctiques en la recol·lecció i consells per què la iniciativa tingui èxit. Que cada projecte adapti aquesta metodologia als recursos que vulgui obtenir de la natura i a la seva realitat territorial.

Foto: Michell Rivas

2. Bones pràctiques de recol·lecció

Un dels valors de la recol·lecció silvestre és que permet recuperar un coneixement popular que es troba en procés de desaparició. Conservar aquests sabers no és només aprendre els usos possibles de totes les plantes de l'entorn: també s'ha de saber on, com i quan collir-les per poder-ne gaudir sempre.

La viabilitat de la recol·lecció i la qualitat de les plantes obtingudes depèn en gran part de les condicions del medi natural on ho fem. Quan parlem de “bones pràctiques” a l'hora de recol·lectar, ens referim d'una banda a les tècniques per obtenir un recurs de la millor qualitat possible, i d'altra banda a les condicions per assegurar la reproducció dels recursos naturals que ens envolten i d'aquells que volem obtenir. És a dir, hem de vetllar per què les poblacions de plantes que recol·lectem mantinguin la seva densitat en el medi a curt i llarg termini.

Per això parlem de recol·lecció sostenible, tant si volem collir per al nostre propi consum particular, com si ho volem fer amb finalitats productives o comercials.

Què és la recol·lecció sostenible?

És sostenible allò que permet satisfer les necessitats de la generació actual sense comprometre la capacitat per satisfer les necessitats de les generacions futures.

Perquè la recol·lecció sigui sostenible, cal practicar-la amb molta cura per assegurar la conservació de les espècies en el seu medi natural, així com la dels ecosistemes en els que habiten, alhora que possibilitem recol·leccions futures.

És important diferenciar dos tipus de recol·lecció: la que es fa per a un ús personal, a partir dels coneixements locals sobre les plantes, i la demanda de certes espècies per a la seva transformació i comercialització a l'engròs. En ambdós casos, és important evitar la sobre-explotació dels recursos perquè actualment hi ha diverses espècies de plantes silvestres en perill d'extinció, amb poblacions debilitades i, fins i tot, ecosistemes sencers afectats per la recol·lecció no sostenible.

Les conseqüències de la recol·lecció abusiva

El silphium, laserpicium en llatí, era una espècie de la família de les apiàcies procedent de Cirene, a l'actual Líbia. En l'Antiguitat era tan apreciada per les seves virtuts medicinals i culinàries, que va acabar desapareixent en temps de l'imperi Romà. El silphium ha passat a la història com l'exemple arquetípic de com l'explotació desenfrenada d'un recurs vegetal pot acabar amb ell. Malauradament no és ni el primer, ni l'últim exemple d'aquest tipus d'abús.

Quan els portuguesos van desembarcar a la costa de Sud-Amèrica, de seguida van localitzar grans poblacions de 'pau brasil' (*Paubrasilia echinata*), un arbre tropical que dona un pigment vermell com la brasa i que és molt valorat en ebenisteria (és la millor

fusta per a fer els arcs dels instruments de corda). L'arbre va generar un comerç tan important que va acabar donant nom al país, però la seva explotació va ser tan intensa que, avui en dia, és una espècie amenaçada, desapareguda en gran part de la seva àrea de distribució original.

Més a prop nostre, el gitam o timó reial (*Dictamnus hispanicus*) és una planta amb molts usos en medicina popular i un ingredient indispensable de molts licors tradicionals del país valencià, com l'herbero de la Serra de Mariola al Sud, o el gitam a la província de Castelló. La recol·lecció massiva per a l'elaboració de licors ha fet disminuir molt les poblacions de la planta, que és considerada una espècie amenaçada.

Regles bàsiques del bon recol·lector

Fins i tot en el cas de la recol·lecció per a usos personals a partir de coneixements locals, el context actual és ben diferent del que va originar aquests coneixements: la població ha augmentat, els hàbits de consum han evolucionat molt i els ecosistemes estan força

debilitats, per la qual cosa també és necessari preguntar-se fins a quin punt és sostenible la nostra recol·lecció.

A partir de la bibliografia existent i de la nostra pròpia experiència, proposem a totes aquelles persones que vulguin sortir a recol·lectar que segueixin aquestes 7 regles elementals:

1 Recol·lectem només les espècies que coneixem amb seguretat.

Per identificar-les, consultem botànics, recol·lectors experimentats, herbaris, guies de plantes, etc.

2 Recol·lectem només la quantitat que necessitem, només collim la

part de la planta que ens interessa i en la quantitat que serem capaços de transformar, guardar i consumir.

3 No recol·lectem més del 30% d'un mateix individu.

Sempre hem de deixar flors i fruits suficients a cada planta per a que pugui reproduir-se.

4 No recol·lectem més del 30% dels individus presents en una mateixa zona.

Hem de deixar individus intactes per assegurar la bona salut de la població de l'espècie.

5 Emprem les eines adequades.

Utilitzem sempre tisores i mai arrenquem la planta, a no ser que la part a aprofitar sigui l'arrel i, en aquest cas, només ho farem quan trobem molts exemplars de la mateixa espècie.

6 Evitem espais contaminats, polígons industrials, mines, zones transitades per cotxes i animals, etc.

7 Procurem que no es noti la nostra presència.

La recol·lecció és, forçosament, una pertorbació de l'ecosistema, però hem de procurar reduir els nostres impactes negatius. Vetllem per no malmetre les espècies que no ens interessin ja que cadascuna d'elles té una funció dins l'ecosistema. Recollim qualsevol rastre que puguem deixar després de la recol·lecció (deixalles, restes, etc.).

Aquestes són regles generals, que es poden afinar en funció de les característiques de cada espècie i de les seves necessitats concretes en el lloc on estem. En cas que vulguem generar activitat econòmica basada en la recol·lecció, és indispensable anar més enllà i aprofundir en el coneixement del recurs que volem emprar.

3. La recol·lecció com a sector productiu

La recol·lecció pot originar dinàmiques molt positives si es fa de manera artesana i arrelada al territori. Pot ser un recurs interessant per aquelles persones que no disposen de terra i també pot arribar a generar una renda complementària per a pageses i propietàries de terres. Es poden crear llocs de treball dignes i treure al mercat productes originals, autèntics, d'alta qualitat i valor afegit.

Una de les qüestions fonamentals és l'escalat i el dimensionament de l'empresa recol·lectora. Per això és indispensable recollir certes dades que ens ajudin a avaluar la nostra idea de recol·lecció.

Criteris internacionals de recol·lecció sostenible

A nivell internacional ja fa anys que es treballa en establir els criteris d'una recol·lecció sostenible i existeixen diversos documents de referència. És important conèixer aquests recursos i tenir-los en compte si volem dedicar-nos a recol·lectar de manera professional. Trobareu totes les fonts al final d'aquesta guia.

L'Agència Europea del Medicament estableix unes bones pràctiques agrícoles i de recol·lecció de primeres matèries

d'origen vegetal, en aquest cas per a ser destinades a fins mèdics. La primera versió fou elaborada el 2006 però s'ha anat revisant i la versió més recentment revisada data de juny de 2022.

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) va establir l'any 1993 unes directrius sobre conservació de plantes aromàtiques i medicinals. Aquesta feina s'ha anat actualitzant i existeix un document de referència de l'any 2003 sobre bones pràctiques agrícoles i de recol·lecció.

Fair Wild és una fundació dirigida per experts en conservació que vetlla pel comerç sostenible, traçable i ètic de plantes silvestres. A la web de Fair Wild hi ha diverses guies en anglès que poden ser d'utilitat per avaluar la sostenibilitat de la recol·lecció. *L'Estàndard Fair Wild* és un document de referència, també disponible en castellà, on es desglossen 11 principis amb criteris concrets i indicadors fàcilment avaluable.

A Catalunya, el Centre de Ciència i Tecnologia Forestal porta molts anys treballant sobre els anomenats productes secundaris del bosc, o productes forestals no fustaners, especialment en l'àmbit de les plantes aromàtiques i medicinals i els fongs.

Han participat en diversos projectes europeus i han generat també una important bibliografia, documents i guies de bones pràctiques per a l'aprofitament de productes de recol·lecció.

Tots els documents esmentats coincideixen en una sèrie de principis: el primer que cal fer abans de començar a collir, és recopilar dades que ens informin sobre l'espècie que ens interessa (recull de bibliografia i estimació del risc d'aprofitament) i el lloc o la zona on ho volem fer, per tal d'avaluar quantitativament el recurs (abundància, distribució i estructura de la població) i localitzar concretament la zona d'aprofitament. Es recomana realitzar un Pla d'aprofitament o Pla de gestió dels recursos silvestres que inclogui, entre d'altres, una anàlisi de la quantitat màxima que podem collir, la pressió que exercim sobre la població, les mesures de restauració de l'impacte que causem en l'ecosistema o els torns de retorn (el temps que ha de passar abans que tornem a recol·lectar en la mateixa zona).

Si ens volem dedicar professionalment a la recol·lecció, és molt recomanable consultar aquestes guies, realitzar l'anàlisi de manera acurada i seguint tots els protocols, per

assegurar-nos de la viabilitat de la pràctica i la supervivència dels recursos dins l'ecosistema.

Apunts legals sobre recol·lecció professional

Si bé a nivell mundial es recol·lecten grans quantitats de plantes silvestres, actualment a Catalunya la recol·lecció és un sector testimonial. Molta gent cull per a l'autoconsum, però hi ha pocs recol·lectors professionals i poques empreses que treballin amb plantes silvestres d'origen local.

En cas de voler recol·lectar professionalment, és fonamental conèixer la legislació aplicable: al final d'aquesta guia hi trobareu el detall del paquet normatiu aplicable. En primer lloc, s'han de respectar directives europees, lleis estatals i lleis autonòmiques relatives a espècies amenaçades, hàbitats d'interès i espais naturals protegits. Evidentment, està prohibit recol·lectar les espècies protegides i no es pot recol·lectar en els Espais d'Interès Natural (EIN).

La gran majoria del territori català està en mans de propietaris privats. Els terrenys públics (antics comunals) són escassos i es concentren en algunes zones determinades.

La Generalitat posa a disposició aquests terrenys de titularitat pública en el seu Programa anual d'aprofitaments, en què treu a concurs públic alguns dels recursos existents (plantes medicinals, caça, pastura, apicultura, etc.). Per a realitzar aquests aprofitaments en terrenys forestals de titularitat pública, s'ha de complir una sèrie de requisits i realitzar la recol·lecció segons els criteris estipulats en els plecs de condicions publicats anualment. En cas de voler recol·lectar en terrenys de titularitat privada, i sobretot en el cas de recol·lecció professional amb finalitats comercials, és indispensable disposar d'un permís del propietari.

En funció del tipus de planta que recol·lectem i la seva destinació, també haurem de complir amb els requisits de comercialització. En cas que el producte recol·lectat es destini a alimentació, s'ha de tenir en compte la legislació en matèria de seguretat alimentària i especialment la qüestió de la traçabilitat. Si volem certificar els productes com a ecològics, el Consell català de la producció agrària ecològica també certifica els productes silvestres i disposa de protocols específics per recol·lecció.

Definir els espais de recol·lecció

Els recursos de plantes útils en terrenys agroforestals són molt abundants, com correspon a la diversitat d'hàbitats que podem trobar en les finques agràries. No entrarem en el detall de les espècies presents, que dependran molt de la zona i del tipus d'aprofitament que vulguem practicar (fruits silvestres, plantes aromàtiques i medicinals, plantes tintòries o per a licors, etc.). Al final de la guia hi trobareu recursos que us permetran treballar aquest aspecte, però és interessant fer

un apunt sobre els diferents espais on podem practicar la recol·lecció.

El primer espai interessant del mosaic agroforestal són els marges i vores de camins i conreus. Aquests espais albergaven nombrosos arbres fruiters, sovint de varietats antigues, que s'haurien de mantenir i recuperar per tal de conservar la biodiversitat cultivada i seguir disposant de recursos genètics que poden resultar molt útils en un context de canvi climàtic. Aquests fruiters estan en vies de desaparèixer, ja que la mecanització agrària exigeix camps i camins cada cop més amples, les varietats modernes dels cultius extensius toleren molt poc l'ombra i els pagesos, com passa en totes les feines, compten les hores i no els interessa 'perdre' temps ocupant-se de recursos secundaris. El mateix passa amb certes tanques vegetals, marges de pedra, espais de vegetació de ribera, petits boscos-illa i altres franges de vegetació semi-natural: la tendència de les darreres dècades ha estat la reducció d'aquests espais per guanyar espai per als conreus.

En paral·lel, s'han abandonat feixes de conreus en terrenys massa costeruts, per la dificultat de mecanitzar-hi les tasques agràries. Aquests espais 'erms' han engegat el procés de successió natural que els convertirà, a la llarga, en bosc. El procés pot ser més o menys llarg en funció del terreny, l'orientació i la pluviometria, però en les diferents etapes apareixen hàbitats que alberguen una biodiversitat molt important i que poden ser molt rics en espècies recol·lectables.

Els boscos, malgrat el que es tendeix a pensar, poden ser espais relativament pobres,

tant a nivell de biodiversitat com a nivell dels aprofitaments que se'n pugui fer. Sovint, sobretot a les comarques més mediterrànies, amb grans extensions d'explotacions agrícoles i ramaderes, es tracta de boscos joves, poc connectats i poc biodiversos, on abunda el pi blanc i diferents brolles en què trobem espècies pròpies del matollar. En el cas d'existir franges de bosc més madur, a més a més dels bolets, hi haurà alguns fruits silvestres i algunes plantes aromàtiques i medicinals que són purament forestals i que poden ser molt interessants.

Finalment, en algunes finques agràries hi haurà sèquies, basses o rius, que poden acollir flora específica de boscos de ribera o de vegetació higròfila.

Dimensionar i planificar la recol·lecció

Un cop analitzada la nostra zona de recol·lecció, hem d'avaluar el seu potencial de recol·lecció i calcular si podem extreure del medi el recurs que ens interessa o si és preferible recórrer al conreu, parant especial atenció al dimensionament de la nostra empresa recol·lectora i pensant en la regeneració dels recursos silvestres a llarg termini.

Els sectors alimentari, cosmètic i farmacèutic, entre d'altres, tenen una important demanda de plantes silvestres per als seus processos productius. En el cas de les plantes aromàtiques i medicinals (PAM), a nivell europeu, la superfície conreada va en augment però segueix havent-hi un gruix considerable provinent de la recol·lecció de les plantes en entorns silvestres.

Si ens situem en espais de mosaic agroforestal, que és la realitat de moltes comarques catalanes, ens trobem que les parcel·les boscoses o de matollar són relativament

petites i en molts casos són hàbitats fragilitzats. En aquest context, la recol·lecció massiva d'una determinada espècie realment podria posar en perill la seva pervivència i, probablement, en aquestes comarques no serà sostenible recórrer a la recol·lecció per respondre a la demanda dels grans circuits industrials de comercialització. En aquests casos, seria preferible anar a buscar les plantes en comarques més boscoses o muntanyoses, o bé recórrer al conreu.

En canvi, si el que volem és construir un projecte petit, cooperatiu i arrelat al territori, tancant cercles i venent directament al consumidor final, amb una demanda limitada de planta silvestre i buscant oferir un producte original i de màxima qualitat, llavors la recol·lecció sí que pot ser viable i sostenible.

En aquest cas de projectes petits i amb pocs recursos, pot aparèixer un altre problema: pot semblar massa farragós seguir tots els protocols i la metodologia completa de les guies esmentades (fer estudis acurats de cada espècie que volem recol·lectar, fer un pla de gestió, etc.) per la càrrega de treball i burocràcia que implica. Tot i així, és fonamental conèixer les idees bàsiques de les guies esmentades, aplicar-les sempre que sigui possible i seguir totes les seves recomanacions. Més val ser prudent, ja que si no assegurem la pervivència dels recursos silvestres, tard o d'hora el projecte se'n ressentirà. És molt recomanable dedicar un cert temps a analitzar i planificar, per tal de bastir la iniciativa sobre uns fonaments sòlids.

4. Reciprocitat i custòdia del territori

Fins ara hem tractat les regles i criteris bàsics per practicar una recol·lecció sostenible, basant-nos en la reducció dels impactes negatius que pot representar la recol·lecció. Vista la situació actual de pèrdua general de biodiversitat i la pressió que pateixen els ambients naturals i els espais agraris, convé anar més enllà i imaginar maneres d'ajudar a millorar les condicions dels nostres entorns. Ens interessa que la recol·lecció sigui sostenible per poder seguir collint durant molts anys. I també ens hauria d'interessar que el medi on collim sigui resilient i per això hem de procurar millorar-lo i cuidar-lo.

Proposem la custòdia del territori com a eina per a desenvolupar aquesta nova mirada sobre la natura, per practicar la reciprocitat amb ella i també amb els demás usuaris dels terrenys on recol·lectem.

Practicar la reciprocitat per millorar el nostre entorn

La natura ens proveeix de molts beneficis: aire que respirem, aigua, menjar, medicaments, roba, eines, fertilitat del sòl, pol·linització o control de plagues dels conreus, regulació de l'aire, de l'aigua i del clima, a més d'elements immaterials absolutament necessaris per al nostre benestar (llocs per esbargir-nos, paisatges que ens enamoren, etc.). És el que anomenem serveis ecosistèmics o contribucions de la

Foto: Els Corremarges

natura al benestar humà, elements que les societats occidentals hem donat per fet, sense preocupar-nos dels seus orígens i encara menys tenir-los en compte a l'hora de fer càlculs econòmics. La nostra civilització es basa en una concepció de la natura com si fos una font inesgotable de la que extraïem tot el que necessitem. Avui en dia veiem els límits d'aquesta concepció i la necessitat de canviar les nostres relacions amb la natura, si volem que les generacions futures puguin gaudir dels beneficis que ens proveeix.

Hem d'oblidar la idea que les plantes silvestres són gratuïtes i il·limitades. És cert que la natura és generosa, que produeix abundantment per si sola i que la recol·lecció no té cap cost monetari directe més enllà de les hores que ens passem collint. Però si abandonem la lògica mercantil i capitalista que ens està duent al precipici, sembla just introduir pràctiques de reciprocitat amb la natura: el que nosaltres li traïem, hem de procurar retornar-li d'una o altra manera.

Seguint la mateixa lògica, semblaria just arribar a acords que introdueixin la

reciprocitat amb els demés usuaris dels terrenys on volem recol·lectar. Un reflex habitual en els buscadors de bolets és queixar-se de l'estat d'alguns boscos, que consideren 'bruts'. Obliden que l'administració no pot actuar en espais de titularitat privada i que els propietaris sovint no poden gestionar els boscos per manca de recursos, precisament perquè els diversos aprofitaments forestals que s'havien realitzat històricament ja no són rendibles en l'economia de mercat globalitzat actual. Si volem gaudir dels boscos i altres espais semi-naturals i si, a més, volem recol·lectar-hi de forma professional, és lògic proposar ajuda als propietaris dels terrenys.

La custòdia del territori amb objectius de recol·lecció, aplicada a terrenys situats en el mosaic agroforestal, permet assolir tots aquests objectius. En primer lloc, els recol·lectors poden accedir lliurement a les finques agràries per aprofitar les plantes presents als marges dels conreus, tanques vegetals, boscos o matollars, amb la seguretat que no hi ha hagut contaminacions i que el titular de la finca no haurà decidit,

d'un dia per l'altre, canviar l'ús d'aquell espai. L'empresa recol·lectora, sola o en associació amb alguna entitat de conservació de la natura, es compromet a ajudar al propietari en algunes tasques de millora de la finca, sempre amb la visió de potenciar-ne el patrimoni natural i cultural. Es poden, també, involucrar entitats educatives o culturals per a realitzar activitats pedagògiques o formatives. Ben plantejades, les iniciatives de custòdia poden ser catalitzadores, ocasions per a posar en pràctica la cooperació, el treball comunitari, la millora de la biodiversitat, la formació i l'aprofitament dels recursos silvestres.

Què és la custòdia del territori?

La custòdia del territori és una eina amb la qual una entitat que treballa en l'àmbit de la conservació de la natura (una entitat de custòdia) i les persones que gestionen una propietat (pública o privada) cooperen per fer un ús del territori de manera compatible amb la conservació dels seus valors naturals i els valors culturals i paisatgístics associats. També s'hi poden involucrar les administracions locals, els usuaris de l'espai (recol·lectors, caçadors i pescadors, esportistes, etc.) i també el conjunt de la ciutadania a través del voluntariat ambiental.

Aquesta pràctica va néixer a finals del segle XIX a Anglaterra i els Estats Units, agafant força a finals del segle XX. A Catalunya es va introduir als anys 90 i l'any 2000 es va signar la Declaració de Montesquiu, document que oficialitzava el concepte i el moviment de custòdia del territori a l'Estat espanyol. El 2003 neix la Xarxa de Custòdia del Territori (actualment Xarxa per a la

Conservació de la Natura, XCN), una organització de segon nivell integrada per entitats del sector ambiental i institucions públiques. La Xarxa treballa per la conservació de la natura a Catalunya a través del desenvolupament i l'ús de la custòdia del territori i el voluntariat ambiental. La custòdia del territori es materialitza en àmbits agraris o ramaders, forestals, fluvials, urbans i marins o costaners, treballant amb l'objectiu de preservar espècies, hàbitats, sistemes i processos ecològics. La custòdia ha de formalitzar-se en acords, que poden ser verbals o per escrit en forma de contractes (o convenis, quan hi intervé una entitat pública) entre les entitats de custòdia i els titulars de les finques. En aquests contractes, s'estableix quin és el rol de cadascuna de les parts, la durada de la iniciativa de custòdia i les seves finalitats,

definint geogràficament un marc d'aplicació. Des de l'any 2018, el contracte de custòdia del territori està regulat a l'article 623-34 del llibre 6è del Codi Civil de Catalunya.

Passes a seguir

El primer que cal fer per iniciar un projecte de custòdia del territori amb objectius de recol·lecció és localitzar els terrenys i els seus propietaris. Perquè tinguin sentit, les iniciatives de custòdia han de tenir una durada mínima de 5 anys. A l'hora de triar candidats, doncs, pensem que estem treballant per establir una relació duradora, basada en la confiança mútua. Un criteri per seleccionar la finca i el seu titular, és buscar persones afins, amb qui ens sentirem còmodes alhora de treballar plegats i que d'entrada ja tinguin una certa sensibilitat per les qüestions mediambientals.

Un cop fet el contacte i localitzades les finques, s'han de visitar exhaustivament i

començar a recollir dades: quines espècies podem recol·lectar-hi i quins són els punts forts i els punts febles de la finca en relació a la biodiversitat. Pot ser interessant trobar-se amb el titular dels terrenys, fer una pluja d'idees i començar a llistar possibles actuacions. D'aquesta manera s'attera la proposta i tots els agents involucrats entenen millor quins són els objectius que es poden assolir amb el projecte.

Arribat el moment, és convenient formalitzar l'acord. No tots els pagesos o propietaris de terres acceptaran fàcilment signar un contracte que cedeix part de la seva autonomia a una entitat, per això és important ser flexibles, explicar bé la proposta i els beneficis que en pot treure cadascú. La XCN posa a disposició de les entitats un model de contracte tipus i ens pot assessorar sobre les clàusules a incloure en el contracte.

Un cop hem formalitzat l'acord, arriba el moment de posar-se a planificar. Es recomana fer un pla de gestió de la finca

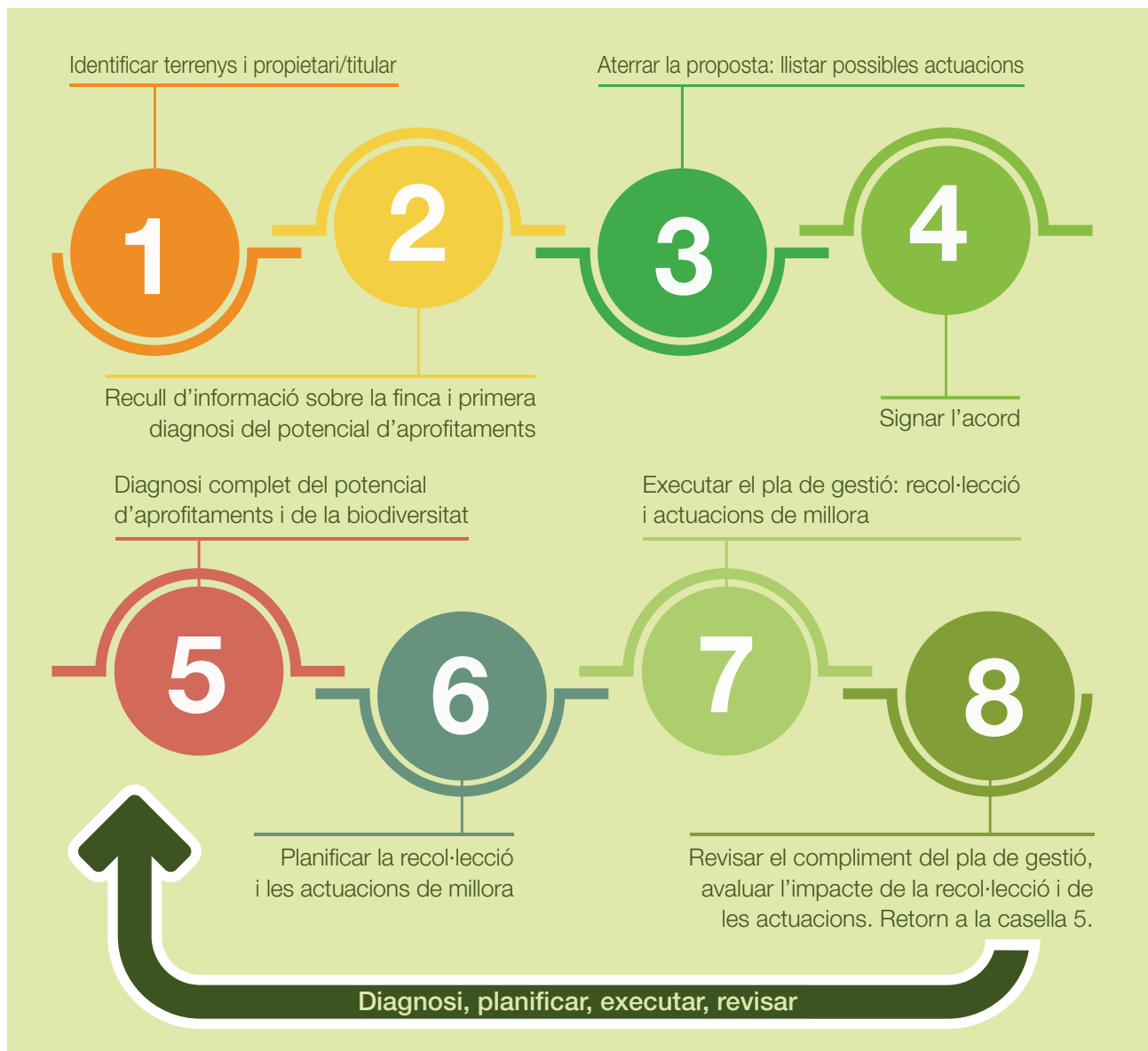

Foto: Michell Rivas

en custòdia, amb una previsió de les intervencions i una metodologia de seguiment dels objectius de conservació de la natura i socioeconòmics de la iniciativa de custòdia. Alhora, ja hem dit que convé fer un pla d'aprofitament que prevegi les espècies recol·lectades, la quantitat que se'n podrà treure, una avaluació de l'impacte de la nostra activitat recol·lectora, etc. No cal que aquests documents siguin massa llargs ni massa complexos ni massa ambiciosos: el més important és poder complir-los i assegurar l'èxit del projecte. A més de planificar les accions, és

indispensable preveure reunions regulars de seguiment amb els titulars de les finques, per poder informar de totes les intervencions realitzades i nodrir la confiança entre les parts.

Al cap d'un temps (tres, quatre o més anys, depenent del projecte), convé revisar més a fons la planificació, avaluar el grau de compliment dels compromisos de cadascú, observar les millores i identificar les mancances, per així poder actualitzar el pla de gestió i donar continuïtat a la iniciativa de custòdia.

5. Cooperar per conservar el mosaic agroforestal

Les iniciatives de custòdia amb objectius de recol·lecció són una proposta, en clau cooperativa, per assumir un paper actiu en la conservació del mosaic agroforestal.

Conservar la natura no vol dir aïllar-la de l'activitat humana o preservar un espai natural en un estat suspès, immobilitzat. Quan parlem de conservació, i amb més sentit encara quan ens situem en espais de mosaic agroforestal, entenem posar en valor un paisatge dinàmic, unes relacions i uns serveis ecosistèmics, unes activitats humanes sostenibles i respectuoses que permetin revertir la tendència actual de pèrdua de biodiversitat.

Els espais en els que volem actuar estan profundament antropitzats, són el resultat de segles o mil·lennis de gestió i aprofitaments i, per tant, conservar la natura no consisteix en deixar-la en pau, aïllar-la i abandonar-la, sinó en prendre consciència de la nostra responsabilitat de gestors i dels efectes de les nostres intervencions. Pensem, doncs, de quina manera podem actuar en aquest sentit.

Accions de millora del mosaic agroforestal

L'estat de la biodiversitat en els espais agraris ha empitjorat en els darrers anys, degut a nombrosos factors que ja hem comentat. Per revertir aquesta situació, a més d'incidir en les pràctiques agro culturals, pot resultar molt interessant intervenir en les zones de vegetació semi-natural: marges, camins i vores, tanques vegetals, bosquines, basses i séquies, etc. La intervenció en aquests espais intersticials té un triple interès: d'una banda, no s'interfereix en la feina de la pagesia, prou ofegada per les normatives, inspeccions i demés exigències burocràtiques ja existents; en segon lloc, és en els espais de vegetació semi-natural on podrem practicar la recol·lecció, perquè és on creixen moltes de les espècies susceptibles d'aprofitament; en tercer lloc, la biodiversitat en sortirà beneficiada, tenint en compte que és en la discontinuïtat i la varietat d'hàbitats que el nostre paisatge guanya en capacitat d'acollida de diferents espècies.

En totes les accions específiques que vulguem portar a terme, tindrem sempre

al cap aquest triple benefici: per al propietari o el pagès, per al recol·lector i per a la biodiversitat.

Per acabar de concretar la proposta, llistem un seguit d'accions que es poden contemplar en una iniciativa de custòdia en terrenys agraris:

- **Ajuda en tasques extraordinàries** a la finca. Els terrenys agraris puntualment necessiten actuacions d'importància, que de vegades ni el propietari ni el pagès són capaços de tirar endavant. Pot tractar-se d'arranjament de camins i accessos, reparació de marges o altres construccions de pedra, manteniment de basses i séquies, etc. Algunes d'aquestes actuacions són directament necessàries a l'activitat agrària, d'altres formen part del manteniment del paisatge i de l'harmonia del mosaic agroforestal, però sempre aporten un benefici per a la conservació de la biodiversitat. Com que tothom vol gaudir d'aquest paisatge, és de justícia que es faci en jornades de voluntariat o de treball comunitari.

- **Plantació de tanques vegetals** a les vores dels conreus, en talussos o espais marginals que ja no es conreen per la dificultat d'entrar-hi amb maquinària. Es poden crear tanques vegetals noves o bé millorar la composició de les ja existents, vetllant per la diversitat i procurant no instaurar nous monocultius. Aquests espais poden acollir multitud de plantes útils a l'empresa recol·lectora, alhora que són refugis per a fauna auxiliar, redueixen l'erosió, retenen l'aigua a la finca i protegeixen del vent, efectes que poden beneficiar directament al pagès.

- **Plantacions d'espècies forestals** per acompanyar el medi en el seu procés tendint cap a bosc madur. No es tracta de tallar unes espècies per instaurar-ne d'altres, sinó d'introduir diversitat, fent especial èmfasi en espècies mel·líferes i/o amb fruit que alimenten tota la cadena tròfica de l'entorn, alhora que augmentem la presència d'espècies recol·lectables.

- **Instal·lació de refugis de fauna**, especialment refugis per abelles silvestres, hotels d'insectes, caixes-niu per a rapinyaires o altres ocells, per a ratpenats, etc. Si bé aquestes intervencions no sempre tenen un impacte visible sobre les activitats agrària i recol·lectora, sí que fan de la finca un indret més acollidor i biodivers, el que beneficia a tots els actors.

- **Realització d'inventaris de flora i fauna, recopilació de coneixement i contribucions a la ciència.** Aquesta és una tasca que una entitat ambientalista o un centre de recerca ens pot ajudar a planificar i executar. Pot ser de molta utilitat per a identificar els aprofitaments potencials de la finca, mesurar l'impacte de la recol·lecció i l'efectivitat de les intervencions realitzades, o identificar els punts forts i els punts febles de la finca. Es poden fer reculls exhaustius o bé centrar-se en certes espècies emblemàtiques o en situació de vulnerabilitat, en espècies indicadores de l'estat dels ecosistemes, espècies paraigua, etc.

- **Identificar i caracteritzar les varietats antigues** de fruiters. És possible que als marges dels camps hi quedin fruiters plantats fa molts anys. Pot ser interessant identificar aquests arbres, caracteritzar-ne les varietats i reproduir-los, per mantenir la biodiversitat cultivada de la finca i

augmentar la seva capacitat de resiliència davant el canvi climàtic.

- Organització d'activitats pedagògiques, formatives, culturals o d'oci a la finca. Explicar el projecte, fer-lo replicable, divulgar els resultats obtinguts o simplement fer visitar l'indret i fer-hi viure una experiència gratificant al visitant, són moments positius i que beneficien al pagès, al recol·lector i a la natura. S'hi poden involucrar altres entitats, educatives, culturals o veïnals, interessades en el projecte.

- Campanyes comunicatives i activitats promocionals per explicar el projecte, millorar el relat, donar valor afegit i, a la llarga, millorar les vendes. Aquesta promoció es pot aplicar tant a la producció del titular de la finca com al producte de recol·lecció. Hi ha els exemples de Menorca amb els «productes en custòdia» o els productes d'Alt Valor Natural. Al cap i a la fi, millorar la viabilitat econòmica de les explotacions agràries en custòdia també ajudarà a donar continuïtat al projecte i a convertir-lo en un cas d'èxit.

Planificar les actuacions de millora

Les possibilitats per a millorar una finca són moltes i per això és important planificar i prioritzar. En aquesta tasca ens podem inspirar en la bibliografia existent, començant per les diferents guies que ha publicat la XCN, disponibles a la web de l'entitat. A més dels Inventaris de custòdia del territori, publicats biennalment, recomanem la *Guia de bones pràctiques a entitats de custòdia del territori* i la guia pràctica *Com planificar els projectes de custòdia per adaptar-se al canvi climàtic a les regions vulnerables d'Espanya*.

Foto: Els Corremarges

Tots dos recursos són molt inspiradors i ens poden ajudar a entendre millor què és la custòdia, com es practica habitualment i quins resultats pot arribar a produir.

Existeixen també dues guies que poden ser molt instructives de cara a planificar les actuacions de millora en terrenys agraris. D'una banda, l'any 2017 es va encarregar a l'Espigall, en el marc d'un Grup Operatiu del Departament d'Agricultura, la redacció de l'informe *Creació d'un model de planificació i gestió de finques agràries que permeti obtenir productes d'alt valor afegit compatibles amb la conservació i la millora del patrimoni natural*. El document és molt complet i explica molt bé com planificar la gestió d'una finca amb visió de conservar i millorar la biodiversitat. En segon lloc, l'any 2022 s'ha publicat la guia pràctica *Beneficis agrícoles de la conservació de la natura*. Aquest document és un dels resultats del projecte europeu «Finques agrícoles resilients: promovent l'educació per impulsar els serveis ecosistèmics de les terres de cultiu no productives». La guia descriu amb força detall el tipus d'actuacions que es poden realitzar en els espais semi-naturals de les finques agràries, així com l'impacte que aquestes accions poden tenir sobre la biodiversitat i els propis conreus.

6. Recursos

Entitats de referència que ens poden ajudar

Si busqueu formalitzar iniciatives de custòdia del territori i no sabeu per on començar, poseu-vos en contacte amb la XCN.

Moltes de les entitats federades a Ecologistes de Catalunya treballen amb la perspectiva de la custòdia del territori (GEPEC al Camp de Tarragona, IPCENA a Lleida, IAEDEN a Girona, etc.). A gairebé totes les comarques hi ha entitats ambientals actives, busqueu-les i pregunteu el que us faci falta. Si no us poden ajudar directament, segur que us podran orientar

cap a entitats més especialitzades. La Sínia a la conca del Gaià, la Fundació Emys a la Selva o Trenca a les Garrigues també són referents en temes de custòdia.

Sobre la recol·lecció i utilització de la vegetació silvestre, a Catalunya són referents el CTFC i la seva àrea de productes no fustaners, el Col·lectiu Eixarcolant, Fitomón i d'altres.

També us podeu posar directament en contacte amb els autors d'aquesta guia. Estarem encantats de respondre als vostres dubtes i d'ajudar-vos en els vostres projectes.

BIBLIOGRAFIA

Bàsica d'etnobotànica

- Argelet, A., Muntane, J., Parada, M., Valles, J., *Plantes medicinals del Pirineu català* (2002)
- Bosch, C., Bota, C., *Guia del recol·lector* (2013)
- Conesa, J.A., *Altres aprofitaments forestals* (2000)
- Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, *Estat de la Natura a Catalunya 2020* (2020)
- Filippi, N., Figueras Moreu, G., *Plantes i paisatge a l'Espluga de Francolí. Una perspectiva històrica i etnobotànica* (2021)
- Font Quer, P., *El Dioscórides renovado* (2016)
- Garnatje, T., Muntané, J., Parada, M. i altres, *Plantes alimentàries del Pirineu català* (2012)
- Ministerio de agricultura, alimentación y medio ambiente del Gobierno de España, *Inventario español de conocimientos tradicionales relativos a la biodiversidad. Fase II* (2018) (3 volums)
- Pellicer, J., *Costumari botànic. Recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes.* (2000-2004) (3 volums)
- Wall Kimmerer, R., *Braiding Trenes d'herba dolça* (2013)

Recol·lecció sostenible

- Agència Europea del Medicament, *Good Agricultural and Collection Practice for Starting Materials of Herbal Origin* (2022)
- Associació d'aprenentatge Grundtvig, *Informe del projecte Plant Wild* (2013)
- Centre de Ciència i Tecnologia Forestal de Catalunya, *Metodología común para valorar una especie de planta aromática o medicinal como recurso silvestre que permita un proceso de gestión sostenible de la actividad de recolección* (2017)
- Fundación FairWild, *Estándar FairWild: Versión 2.0.* (2011)
- Intrader, *Recolección silvestre sostenible de plantas aromáticas y medicinales* (2010)
- Organització Mundial de la Salut, *Directrices sobre conservación de plantas medicinales* (1993)
- Organització Mundial de la Salut, *Directrices de buenas prácticas agrícolas y de recolección (BPAR) de plantas medicinales* (2003)

Legislació

- Comunitat Europea
 - o Annex V de la Directiva 92/43/CEE Hàbitats per la conservació dels hàbitats i la fauna i flora silvestre.
 - o Reglament CE 338/97 i posteriors modificacions (actualment en vigor el reglament CE 318/2008) per la regulació del comerç internacional d'espècies animals i vegetals segons el Conveni Internacional sobre el Comerç d'Espècies de Flora i Fauna Amenaçades.
 - o Reglament UE 2018/848 i les seves modificacions posteriors sobre producció ecològica i etiquetatge dels productes ecològics, executat seguint altres reglaments, com el Reglament d'Execució 2021/279, i atenent-se a les diverses modificacions que ha anat rebent.
- Estat espanyol
 - o Ley 10/2006 de Montes (que modifica la Ley 43/2003), que delega la ordenació i gestió dels boscos a les comunitats autònomes de l'estat espanyol.
 - o Normatives que regulen la comercialització de productes recol·lectats, així com elaboracions a partir d'aquests productes a nivell espanyol amb finalitats medicinals: el Real Decreto 2242/1984 que aprova la reglamentació tècnic-sanitària per a l'elaboració, circulació i comerç de condiments i espècies, o el RD 1345/2007, que regula el procediment d'autorització, registre i condicions de dispensació dels medicaments d'ús humà fabricats industrialment (complementat amb l'ordre SCO/190/2004, que estableix la prohibició de venda de certes plantes tòxiques).

- Catalunya

- o Ordre del 5 de novembre de 1984 sobre protecció de plantes de flora amenaçada a Catalunya.
- o Decret 328/1992 d'aprovació del PEIN (Pla d'Espais d'Interès Natural).
- o Decret 172/2008, del 26 d'agost, de creació del Catàleg de flora amenaçada de Catalunya.
- o Legislació del Consell Català de Producció Agrària Ecològica (CCPAE): normativa de control de productes agroalimentaris d'origen animal o vegetal, transformats o no, obtinguts a Catalunya.
- o Article 623-34 del llibre 6è del Codi Civil de Catalunya sobre la regulació dels acords de custòdia.

Sobre custòdia del territori i gestió de finques

- Achotegui-Castells, A; Chirila, L. (Coord.), *Beneficis agrícoles de la conservació de la natura* (2022)
- L'Espigall, *Creació d'un model de planificació i gestió de finques agràries que permeti obtenir productes d'alt valor afegit compatibles amb la conservació i la millora del patrimoni natural* (2017)
- Xarxa de Custòdia del Territori, *Conservant tot conreant. Bases per a la custòdia del territori en finques agràries productives (II edició)* (2007)
- Xarxa de Custòdia del Territori, *La custòdia del territori. Una oportunitat per la gestió de finques privades* (2014)
- Xarxa de Custòdia del Territori, *Guia de bones pràctiques sobre la custòdia del territori – Gestió de les entitats i les iniciatives de custòdia del territori* (2018)
- Xarxa de Custòdia del Territori, *Com planificar els projectes de custòdia per adaptar-se al canvi climàtic a les regions vulnerables d'Espanya* (2018)
- Xarxa per la Conservació de la Natura, *Inventari de custòdia del territori a Catalunya 2019* (2019)
- Xarxa de Custòdia del Territori, *Guia pràctica: com planificar els projectes de custòdia per adaptar-se al canvi climàtic a les regions vulnerables d'Espanya* (2018)

Webs d'interès

- CONECT-e (Conocimiento Ecológico Tradicional) <https://www.conecte.es/>
- Flora Catalana <http://www.floracatalana.cat/>
- Fundació Fair Wild <http://www.fairwild.org/>
- Plants For A Future (PFAF) <http://www.pfaf.org/>

Webs d'entitats

- Associació mediambiental la Sínia <https://www.riugaia.cat/>
- Centre de Ciència i Tecnologia Forestal de Catalunya <https://www.ctfc.cat/>
- Eixarcolant <https://eixarcolant.cat/>
- Fitomon <https://www.fitomon.com/>
- Fundació Emys <https://www.fundacioemys.org/ca/>
- GOB Menorca (productes de custòdia agrària): <https://www.gobmenorca.com/productescustodia>
- Grup d'Estudi i Protecció dels Ecosistemes Catalans <https://www.gepec.cat/>
- Institució Altempordanesa per la Defensa i Estudi de la Natura—Salvem l'Empordà <https://iaeden.cat/>
- Institució de Ponent per la Conservació i l'Estudi de l'Entorn Natural <https://www.ipcena.net/>
- Trenca <https://www.trenca.org/>
- Xarxa per a la Conservació de la Natura <https://xcn.cat/>

Paisatges Cooperatius és un projecte impulsat per diverses cooperatives de les Garrigues Baixes i la Vall del Corb per posar en valor la vegetació silvestre del nostre entorn i fomentar-ne un aprofitament sostenible. Canviem la mirada sobre el paisatge i cooperem amb ell per fer viure els nostres pobles!

HO IMPULSA:

PROMOU I FINANÇA:

